

УДК 2:004.8:17(043.3)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.69>

РЕЛІГІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: МІЖ ТЕХНОЛОГІЧНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ТА ЕТИЧНИМИ ДИЛЕМАМИ

Попович Т.П.,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-8333-3921***Бариська Я.О.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0001-5382-7974***Попович П.Ю.,***аспірант кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Попович Т.П., Бариська Я.О., Попович П.Ю. Релігійна ідентичність в епоху штучного інтелекту: між технологічними можливостями та етичними дилемами.

В умовах сучасності, коли роль релігійних інституцій у житті національного суспільства набуває дедалі більшого значення, очевидною стає необхідність наукового дослідження різноманітних аспектів взаємозв'язку релігійних організацій з правовою системою у цілому та її складовими елементами. Це опосередковано засвідчується інтенсифікацією наукових розвідок, у яких юристи-дослідники аналізують широкий спектр питань, пов'язаних з канонічним правом, стадіями його історичного розвитку та місцем релігійних інституцій у сучасній світській державі.

У статті досліджується вплив технологій штучного інтелекту на процеси формування релігійної ідентичності особистості в умовах сучасного секуляризованого суспільства. Проаналізовано дуальну природу цього впливу, яка характеризується одночасною наявністю позитивних можливостей та потенційних ризиків для духовного розвитку людини. З одного боку, штучний інтелект створює нові можливості для демократизації доступу до релігійних знань, персоналізації духовного досвіду, розширення міжконфесійного діалогу та формування толерантного ставлення до релігійного плюралізму. ШІ-технології дозволяють адаптувати священні тексти та молитовні практики до індивідуальних потреб віруючих, надавати різноманітні теологічні інтерпретації та сприяти інноваційним формам духовної комунікації. З іншого боку, виявлено серйозні ризики, пов'язані з маніпулятивним потенціалом ШІ щодо релігійної свідомості, можливістю поширення екстремістського релігійного контенту, загрозою формування псевдорелігійних культів та втратою автентичності традиційного релігійного досвіду.

Звернено увагу на феномен технологічного фетишизму, коли штучний інтелект починає сприйматися як носій трансцендентних властивостей. Досліджено конкретні випадки використання ШІ у релігійній сфері, включаючи створення віртуальних священників, дідфейкових відео з релігійними лідерами та автоматизованих теологічних консультантів. Результати дослідження свідчать про необхідність розробки концептуальної моделі регулювання взаємодії ШІ та релігійної сфери, яка має базуватися на принципах захисту релігійної свободи, забезпечення автентичності духовного досвіду та попередження релігійних маніпуляцій. Окрім того, вкрай важливим є застосування міждисциплінарного підходу при дослідженні цифрової трансформації релігійної сфери та проектуванні етико-правових стандартів використання штучного інтелекту в контексті духовного розвитку особистості.

Ключові слова: штучний інтелект, релігійна ідентичність, секуляризація, духовно-етичні цінності.

Popovych T.P., Baryska Ya.O., Popovych P.Yu. Religious identity in the era of artificial intelligence: between technological possibilities and ethical dilemmas.

In modern conditions, when the role of religious institutions in the life of national society is becoming increasingly important, the need for scientific research into various aspects of the relationship between

religious organizations with the legal system and the state structure becomes obvious. This is indirectly evidenced by the intensification of scientific research, in which legal researchers analyze a wide range of issues related to canon law, the stages of its historical development and the place of religious institutions in the modern secular state.

The article examines the impact of artificial intelligence technologies on the processes of forming a religious identity of an individual in the conditions of a modern secularized society. The dual nature of this impact is analyzed, which is characterized by the simultaneous presence of positive opportunities and potential risks for the spiritual development of a person. On the one hand, artificial intelligence creates new opportunities for democratizing access to religious knowledge, personalizing spiritual experience, expanding interfaith dialogue, and forming a tolerant attitude towards religious pluralism. AI technologies allow adapting sacred texts and prayer practices to the individual needs of believers, providing diverse theological interpretations, and promoting innovative forms of spiritual communication. On the other hand, serious risks associated with the manipulative potential of AI regarding religious consciousness, the possibility of spreading extremist religious content, the threat of the formation of pseudo-religious cults, and the loss of authenticity of traditional religious experience have been identified.

Particular attention is paid to the phenomenon of technological fetishism, when artificial intelligence begins to be perceived as a carrier of transcendent properties. Specific cases of AI use in the religious sphere are investigated, including the creation of virtual priests, deepfake videos with religious leaders, and automated theological consultants. The results of the study indicate the need to develop a conceptual model for regulating the interaction of AI and the religious sphere, which should be based on the principles of protecting religious freedom, ensuring the authenticity of spiritual experience, and preventing religious manipulation. In addition, it is extremely important to use an interdisciplinary approach in studying the digital transformation of the religious sphere and designing ethical and legal standards for the use of artificial intelligence in the context of the spiritual development of the individual.

Key words: artificial intelligence, religious identity, secularization, spiritual and ethical values.

Постановка питання. У сучасних реаліях, коли значення церкви в житті вітчизняного соціуму суттєво посилюється, безсумнівною є актуальність дослідження взаємодії церкви з правом і державою у різних площинах. Опосередковано це підтверджується зростанням числа наукових праць, у яких дослідники-правники розглядають різноманітні проблеми, що стосуються церковного права, етапів його еволюції, ролі церкви в сучасній державі. Водночас залишається низка питань, які потребують більш змістовного доктринального аналізу [1, с. 332]. Серед них – і питання впливу технологій штучного інтелекту на процеси формування релігійної ідентичності особистості в умовах сучасного секуляризованого суспільства.

Аналіз джерельної бази з тематики дослідження. Джерельна база дослідження характеризується міждисциплінарністю та включає наукові праці Д. Вовка, Г. Кіссінджера, М. Ковальські, Д. Хаттенлокера, Ю.Н. Харарі, Е. Шмідта та інших, що відображають різні вектори взаємодії штучного інтелекту з релігійною сферою.

Мета дослідження полягає у здійсненні аналізу окремих аспектів впливу технологій штучного інтелекту на процеси формування релігійної ідентичності особистості в умовах сучасного секуляризованого суспільства, а також у виявленні основних можливостей та ризиків такого впливу.

Виклад матеріалу дослідження. Насамперед відзначимо, що релігія відіграє одну з ключових ролей в етиці прав людини. Дослідження цієї проблематики представляє як практичну, так і наукову цінність, оскільки в епоху плюралізму та глобалізаційних процесів подолання замкнутості національних правових і релігійних систем, очевидно є потреба у використанні міжнародного досвіду та наукових розвідок для трансформації ролі права та релігії в умовах сьогодення. При цьому у нашій державі релігія характеризується значним консерватизмом та стабільністю, що частково обумовлено історичним формуванням такої культурної традиції та особливостями національного розвитку в контексті свободи та взаємної поваги [2, с. 47].

Варто зауважити, що релігійні доктрини мали та мають прямий вплив на формування світоглядного сприйняття людських прав і свобод, у тому числі і через інкорпорацію людських обов'язків до їх змісту. Проте релігійні погляди далеко не завжди гармонували з фундаментальними засадами правової теорії прав людини вже на початковому етапі її становлення. Особливо це проявлялося у питанні генезису прав та свобод людини: якщо ліберальна філософія виводила їх з самої людської природи (що знайшло вираження у концепції природних невідчужуваних прав), то релігійні течії пояснювали їх походження через акт Божественного створення. Ці протиріччя ставали дедалі очевиднішими і навіть загострювалися паралельно з утвердженням у Європі засад секуляризації суспільного буття та культури загалом. Цей процес характеризувався поступовим дистанціюван-

ням держави від релігії, переведенням останньої у сферу приватних інтересів окремої особи і, як результат – все більш помітним віддаленням ліберально-правового тлумачення прав людини від релігійних концепцій. Підсумком такої трансформації стало обмеження релігійного впливу на еволюцію теорії прав і свобод людини. По суті, аж до середини XX століття провідні релігії не виявляли значного інтересу до цієї проблематики [3, с. 45].

Грунтовними доктринальними дослідженнями взаємозв'язку між правом та релігією займається український науковець-правник Д. Вовк [4]. Так, зокрема, у одній із робіт дослідника аналізується західний погляд на цінність прав людини з характерним для нього розумінням свободи, гуманізму та справедливості, при цьому підкреслюється, що країни незахідних культур демонструють кардинально відмінний підхід. Це актуалізує проблему відповідності західної моделі правової етики сучасним викликам та необхідності її модифікації або еволюційного розвитку. Особливої гостроти окреслене питання набуває у контексті впливу технологій штучного інтелекту на права людини, адже сучасне суспільство та «культура» нових генерацій зазнає істотних змін, а норми моралі, етики та справедливості трансформуються у напрямку розширення свободи та права вибору, з одного боку, та посилення потреби поваги до прав інших членів соціуму – з іншого. У зв'язку із зазначеним, дослідник цілком справедливо наголошує, що сучасна правова наука не може ігнорувати етичну сферу, де формується новий варіант етики цінностей як етики відповідальності людини і людства за власне майбутнє, що традиційно було більш притаманним незахідним правовим традиціям [4].

Саме сформована концепція «усвідомлення відповідальності людини за власне майбутнє» становить фундаментальну основу у проблематиці використання штучного інтелекту, через призму розуміння чого формуватимуться еволюційні процеси у напрямку втілення та забезпечення прав людини та їх співвідношення з технологіями штучного інтелекту.

Д. Вовк також підкреслює, що на етапі становлення засад правового регулювання функція держави полягає у санкціонуванні (формалізації) практики, що отримала суспільне схвалення, а не у створенні принципово нових нормативних положень. Це обґрунтовується наступним чином: забезпечення дієвості та ефективності правового впливу на конфліктні відносини (така конфліктність зумовлена політичними, економічними, ідеологічними, зокрема релігійними, протиріччями між індивідами), що характеризуються взаємними правами та обов'язками, викликає необхідність підтримки та захисту цих норм з боку специфічного суспільного інституту – держави, яка наділяє право статусом повноцінної реальності та загальної обов'язковості, та надає можливість не протиставляти право і закон, а розглядати їх в єдності правового змісту та форми [4].

Відзначимо, що подібний підхід нерідко використовується державами при виробленні регуляторних політик у різних сферах. При цьому, як засвідчує історія розвитку технологій штучного інтелекту, держави застосовують саме такий підхід при створенні правової основи з метою врегулювання цих відносин (так званий «реактивний підхід»). Тобто спершу формуються відносини між людиною та ШІ, з'являється прецедентна практика міжнародних судових інстанцій та національних судів, і лише на цій основі законодавець здійснює регулювання цих відносин, проаналізувавши конфлікти, суперечності та порушення, що виникли в процесі практичної діяльності їх учасників.

Слід зауважити, що такий підхід потребує перегляду, коли мова йде про сферу штучного інтелекту, оскільки в цьому контексті необхідно займати проактивну позицію та здійснювати належну оцінку ризиків впровадження відповідних технологічних здобутків у людське життя з метою недопущення порушень прав і свобод людини та їх захисту. Як наслідок, фундаментальні дослідження та формування дієвого механізму правового регулювання мають відбуватися паралельно із початковими стадіями проектування та розробки технологій ШІ.

Окремої уваги у світлі окресленої проблематики заслуговує минулорічна промова (січень 2024 року) до медійників та працівників масових комунікацій Папи Франциска, в якій він висловив низку занепокоєнь щодо штучного інтелекту (ШІ), наголошуючи, зокрема, на проблемі «діпфейків» – технології, яка «спотворює наші стосунки з іншими та з реальністю» [5].

Подібна проблематика зачіпає не тільки Папу Римського. Так, у травні 2024 року Жоан-Енрік Вівес, єпископ дієцезій Урхель в Іспанії та Андоррі, виступив із засудженням викрадення персональних даних після того, як виявив оприлюднене в Instagram відео, створене за допомогою штучного інтелекту. У цьому відео єпископ нібито заохочував людей до придбання акцій нафтової корпорації. Дієцезія навіть протягом певного часу розглядала варіант подання судового позову. У світлі зазначеного також доречно згадати недавню ситуацію з кардиналом Карлосом Агіар Ретесом, архієпископом Мехіко, який забив на сполох після появи підробленого відео, в якому він нібито заявляв про своє одужання завдяки певному чудодійному засобу. Архієпископ одразу ж спростував цю інформацію та попередив громадськість про цей обман [5].

Проте штучний інтелект не обмежується лише створенням візуального контенту. Він також продукує текстові матеріали, і тут особливо показовим є випадок «отця Юстина». Цей бот у свяще-

ницькому одязі, який відповідав на запитання щодо віри та теології, був «позбавлений духовного сану» вже через два дні після «запуску» за зміст своїх відповідей, що суперечили католицькому віровченню. Зокрема, він дозволив одному користувачеві хрестити дитину енергетичним напоєм замість води, а іншого – сповідав і здійснив відпуск його гріхів. Відтак, після багатьох нарікань «отця Юстина» перетворили на «теолога-мирянина» у звичайному костюмі та застерегли користувачів, що штучний інтелект призначений виключно для навчальних потреб і не здатен замінити справжню міжособистісну комунікацію [5].

Цікавим є той факт, що окремі представники духовенства проводять аналогію між можливостями штучного інтелекту та появою друкарства у XV столітті: якщо тоді нова технологія революціонізувала доступність Священного Писання, то сьогодні чат-боти здатні миттєво відшукувати біблійні фрагменти за конкретною тематикою. Проте застосування ШІ для створення проповідей породжує певні етичні дилеми, які викликають розкол серед релігійних авторитетів [6, р. 34]. Також, як стверджують окремі дослідники, історичними аналогами використання технологій ШІ у релігійній сфері можуть слугувати і такі випадки: у 1920-х роках радіомовлення почало транслювати богослужіння, в 1950-х цю функцію взяло на себе телебачення, а починаючи з 1990-х років Інтернет сприяв розширенню впливу релігійних спільнот [7, р. 758].

Отже, можемо констатувати, що штучний інтелект здійснює значний вплив на становлення релігійної самоідентифікації у сучасному технологічному суспільстві. Більшість вчених вбачає у цьому процесі подвійну природу: ШІ може слугувати ефективним інструментом, що доповнює усталені механізми духовно-етичного розвитку особистості; водночас існує ризик того, що людина у пошуку відповідей на екзистенційне запитання «Хто я?»¹, у розв'язанні внутрішніх духовних конфліктів та особистісному зростанні дедалі більше покладатиметься на взаємодію зі штучним інтелектом, знецінюючи при цьому міжлюдські зв'язки та фундаментальні основи формування особистості: родинні стосунки, освітній процес, національну приналежність, історичну спадщину, культурний контекст та духовно-етичні орієнтири (любов, покору, віру тощо) [8, р. 651].

Відтак, у своєму дослідженні «Штучний інтелект і новий етап людської цивілізації» екс-держсекретар США Г. Кіссінджер, колишній керівник Google Е. Шмідт та декан факультету комп'ютерних наук Массачусетського технологічного інституту Д. Хаттенлокер підкреслюють: «... нині ми переходимо до нової доби, в якій штучному інтелекту все більше делегують функції, що традиційно належали людському мисленню або перебували в сфері його прагнень. Поява ШІ трансформує саму сутність людського буття, її життєві орієнтири та шляхи самовираження. Якщо раніше ми мали два основні інструменти осягнення реальності – релігійну віру та раціональне мислення – то наразі формується третій механізм пізнання через технології ШІ» [9, р. 33].

Отже, безперечно, засвідчуючи вагомий вплив ШІ на формування релігійної самоідентифікації індивіда в умовах сьогодення, чітко викристалізовується суперечливий характер його застосування, обумовлюючись широким спектром детермінант. Так, з одного боку, на наш погляд, поширення штучного інтелекту забезпечує людям розширені можливості доступу до відомостей про різноманітні релігійні традиції, що сприяє поглибленню релігійної ерудиції та становленню духовної самоідентифікації: ШІ здатен пропонувати священні тексти та молитовні формули, максимально адаптовані до особистих запитів та світоглядних орієнтацій індивіда; ШІ може представляти спектр поглядів духовних авторитетів на моральні дилеми, що стимулює формування релігійної ідентичності та культивування духовно-етичних цінностей; ШІ спроможний надавати інформацію про діяльність різноманітних конфесій та життєві практики, заохочуючи міжрелігійний діалог та толерантність, що зменшує ризики релігійної ворожнечі².

Разом з тим, з іншого боку, технології ШІ можуть бути використані представниками заборонених релігійних угруповань, що призведе до зростання кількості радикальних світоглядів, зміцнення їх позицій та спотворення усталених етичних принципів і норм, які заперечують традиційну віру, національну культурну спадщину та історичну пам'ять. Більше того, переоцінка ролі ШІ, надмірне

¹ На наш погляд, становлення релігійної самоідентифікації представляє собою багатогранний та безперервний процес, зумовлений взаємовпливом численних факторів. Релігійні переконання можуть трансформуватися впродовж життєвого шляху, адже кожна особистість володіє індивідуальним досвідом, що формує її духовну ідентичність.

² Показовим прикладом є створення у 2017 році в німецькому Віттенберзі — місті, де у XVI столітті Мартін Лютер оприлюднив свої знамениті «95 тез», — робота BlessU-2, який здійснює пасторські функції, взаємодіючи з вірянами та надаючи їм благословення. Згідно з поясненнями творців проєкту, роботизований священнослужитель привітно зустрічає відвідувачів храму та з'ясовує їхнє бажання отримати благословення. Після уточнення типу бажаного благословення, робот урочисто підносить руки, декламує біблійний фрагмент і проголошує: «Нехай Господь благословить і оберігає вас». Завершується ритуал можливістю отримати друковану копію цитованого священного тексту [10].

його культивування сприяє виникненню ідей та переконань щодо його трансцендентних або містичних властивостей¹.

Висновки. Проведений аналіз засвідчує, що штучний інтелект конститує принципово новий фактор впливу на процеси релігійної ідентифікації, духовну сферу особистості, який характеризується амбівалентністю та багатовекторністю. На відміну від традиційних медіатехнологій (радіо, телебачення, Інтернет), які переважно виконували функцію трансляції релігійного контенту, ШІ демонструє здатність до активної участі у формуванні релігійних наративів, персоналізації духовного досвіду та створення альтернативних форм релігійного дискурсу; ця трансформація відбувається у контексті загальної тенденції до секуляризації та плюралізації релігійного простору, що додатково ускладнює процеси релігійного самовизначення сучасної людини.

У цілому позитивний потенціал інтеграції ШІ у релігійну сферу полягає у демократизації доступу до релігійних знань, розширенні можливостей міжконфесійного діалогу та створенні інноваційних форм духовної комунікації. Технології штучного інтелекту забезпечують персоналізацію релігійного досвіду через адаптацію священних текстів та молитовних практик до індивідуальних потреб віруючих, сприяють формуванню толерантного ставлення до релігійного різноманіття та можуть служити ефективним інструментом для теологічної освіти та духовного розвитку. Одночасно слід підкреслити, що ці можливості реалізуються лише за умови дотримання етичних принципів розробки та використання ШІ-технологій у релігійному контексті.

Дослідження виявило також і значні ризики, пов'язані із застосуванням штучного інтелекту у сфері релігії, серед яких найбільш критичними є: маніпулятивний потенціал ШІ щодо релігійної свідомості; можливість поширення деструктивного релігійного контенту та екстремістських ідеологій; загроза формування псевдорелігійних течій, заснованих на культивуванні технологій; ризик втрати автентичності релігійного досвіду через заміщення традиційних форм духовної комунікації віртуальними взаємодіями. Вважаємо, що на особливу увагу у подальших наукових розвідках заслуговує феномен технологічного фетишизму, коли штучний інтелект починає сприйматися як носій трансцендентних властивостей, що може призвести людство до формування нових «ідеалів та стандартів» з одночасним руйнуванням усталених ціннісних орієнтирів. При цьому очевидними ризиками таких процесів, ба навіть більше – небезпекою, є посягання на людську ідентичність, ймовірність її спотворення як в особистісному, так і соціальному вимірах. Тож, на наше переконання, вкрай важливо та необхідно, враховуючи сучасні тенденції (посилення ролі ШІ як провідного мейнстріму ХХІ століття, здатного проникати у різні суспільні сфери), окреслити певні «допустимі межі» застосування здобутків науки і техніки (безпосередньо ШІ), які б, виконуючи свою «місію» для людства, змінюючи спосіб життя, не створювали б загрозу втрати загальнолюдських цінностей, у першу чергу, людської гідності та духовності, докорінно трансформуючи природу людини, її самосвідомість та самотність [12; 13].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Громовчук М.В. Реалізація та захист соматичних прав людини у процесі біомедичних досліджень: релігійний та правовий аспект. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.02. – конституційне право; муніципальне право.* Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2021.
2. Громовчук М.В., Белов Д.М., Релігія і право людини на штучне запліднення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2021. Випуск 64. С. 46–50.
3. Громовчук М.В., Белов Д.М. Релігія та право: теоретико-методологічні засади співвідношення. *Аналітично-порівняльне право.* № 2. 2022. С. 44–52.
4. Вовк Д.О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія. Харків: Право, 2009. 224 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2010/Vovk_2009.pdf.
5. Коваль В. Релігія приймає виклики ШІ: як священнослужителі адаптують нові технології. URL: <https://ai360.com.ua/relihiia-pryymaie-vyklyky-shi-iak-sviashchennosluzhyteli-adaptuiut-novi-tekhnolohii>.
6. Kupermintz, H., & Kupermintz, A. Artificial Intelligence's Understanding of Religion: Investigating the Moralistic Approaches Presented by Generative Artificial Intelligence Tools. *Religions.* 2024. 15(3), 375 p.

¹ Так, професор Єврейського університету в Єрусалимі Юваль Ной Харарі наголошував, що ШІ уже досягнув такого ступеня володіння людською мовою, що здатен ефективно впливати на людську свідомість і творити культурні наративи «подібно до того, як це століттями здійснювали пророки, митці слова та державні діячі» [11].

7. Ashraf, C. Exploring the impacts of artificial intelligence on freedom of religion or belief online. *The International Journal of Human Rights*. 2021. 26(5), 757–791.
8. Kowalski, M. Artificial intelligence and socioeconomic forces: transforming the landscape of religion. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2024. 11, p. 650–670.
9. Kissinger, H.A., Schmidt, E., & Huttenlocher, D. *The Age of AI: And Our Human Future*. New York: Little, Brown and Company. 2021. 272 p.
10. As The Guardian reports, the robo-priest, named BlessU-2, was created in honor of the 500-year anniversary of the Protestant Reformation. It's the work of a team from the Protestant Church of Hesse and Nassau, led by clergyman Stephan Krebs. URL: <https://www.atlasobscura.com/articles/germany-robot-priest-blessu2-religion>.
11. Harari, Y. N. *Nexus: A Brief History of Information Networks from the Stone Age to AI*. Random House. 2024. 225 p.
12. Popovych T. Transhumanism and anthropologic-legal dimension: the main tendencies of influence. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5. Volume 1. P. 116–120.
13. Popovych T., Zaborovskyy V., Buletsa S. and Chepys O. Transhumanism As An Ethical Worldview Model: Prospects For Development. *Digital Transformations and Knowledge Management Across Industries: proceedings of the 42nd International Business Information Management Association Conference (IBIMA), 22-23 November, 2023, Seville, Spain. Communications of International Proceedings*. 2023. Vol. 9. P. 911–916.